

О. Г. Кальман,
доцент, завідувач сектору;
І. О. Христич,
доцент, старший науковий співробітник;
Ю. Г. Бойко,
молодший науковий співробітник НДІ
вивчення проблем
злочинності АПрН України

ПРОБЛЕМИ БОРТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Злочинність у сфері економічної діяльності у більшості країн світу з перехідною економікою традиційно займає одне з перших місць і є найбільш поширеним явищем, яке за-ймає навіть традиційну загальнокримінальну злочинність. Існує ця злочинність і у економічно розвинутих країнах, але там вона стримується надійною системою протидії.

Результати проведеного сектором вивчення причин злочинності у 1997–1998 роках дослідження «Кримінологічна характеристика і попередження господарських і корисливих посадових злочинів в Україні», а також результати дослідження проблем боротьби з економічною злочинністю інших наукових установ, наприклад, Донецького інституту економіко-правових досліджень, свідчать про те, що зараз у державі сформувалась економіка, яку не можна назвати ні плановою, ні ринковою, ні соціально орієнтованою. Тіньова економічна діяльність сягає близько 50% від загальної економічної діяльності¹.

Планово-нормативним обґрунтуванням цього дослідження стала глава VI Комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю, затвердженої Указом Президента

© Кальман О. Г., Христич І. О., Бойко Ю. Г., 1999.

Попович В. М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології.
— К.: Правові джерела. — 1998. — С. 59.

України 17. 09. 1996 р., яка включена до плану досліджень Академії правових наук України і Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності.

Дослідження проводилось у два етапи. На першому етапі вивчались особливості проявів господарських і службових корисливих злочинів у Харківській області, на другому — вивчалась кримінологіко-статистична характеристика економічної злочинності в Україні.

При проведенні дослідження були використані загальнонаукові і спеціальні методи: логічного, історичного, статистичного, економіко-математичного аналізу, вивчення документів, експертних оцінок, громадської думки, порівняльного правознавства та ін.

У процесі роботи над темою вивчено і проаналізовано відповідну літературу, матеріали засобів масової інформації, розроблені анкети для збирання кримінологічної інформації, визначено понятійний апарат дослідження, вивчено 310 кримінальних справ про господарські злочини, розглянуті судами Харкова, та 825 кримінальних справ цієї категорії, що розглянуті судами 19 областей України за 1992–1997 роки, проаналізовано дані кримінальної статистики по Україні в цілому і по Харківській області, а також дані про судимість в Україні. Проведено вивчення громадської думки про причини економічної злочинності (опитано 390 чоловік), зібрано дані економічної статистики, матеріали прокурорських перевірок правопорушень у сфері приватизації державного майна по Харківській області за 1996–1997 роки.

Головна ідея дослідження полягає в тому, щоб у сучасних, досить складних умовах знайти шляхи органічного поєднання кримінально-правових і кримінологічних заходів попередження злочинності у сфері захисту економічної діяльності та сприяти створенню надійного механізму захисту економічних інтересів суспільства.

Кримінологічна характеристика господарських злочинів

В умовах дестабілізації соціально-політичної і економічної ситуації в країні, постійного зростання кризового

стану у народному господарстві широке розповсюдження отримали злочини у сфері економічної діяльності і, перш за все, господарські та посадові корисливі злочини. Ці види злочинів — один з найбільш динамічно зростаючих кримінальних феноменів сучасної України. Свідченням цього є кримінальне законодавство України, у яке з початку 90-х років внесено найбільше змін саме у частині, яка встановлює кримінальну відповідальність за суспільно небезпечні посягання на відносини у сфері господарської діяльності. Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним через зловживання посадовим становищем, хабарництво, ухилення від сплати податків, шахрайство з фінансовими ресурсами та багато інших злочинів уразили практично всі галузі народного господарства. Найбільш значне зростання злочинних проявів відбулося у таких сферах господарювання, які покликані задовольнити першочергові життєво необхідні потреби населення. Зокрема, це має місце у торгівлі і побутовому обслуговуванні, на транспорті, у сфері кредитно-фінансових відносин, будівництві, зовнішньоекономічній діяльності, приватизації, у комерційних структурах господарювання.

Так, якщо у 1995 році було зареєстровано 1 129 випадків шахрайства з фінансовими ресурсами, то у 1997 році — 1 752, у 1998 році — 1 729. Порушень правил про валютні операції, відповідно, 9 661, 2 455, 1 726, у фінансово-кредитній сфері у 1996 році — 3 721, у 1997 році — 6 227, у 1998 році — 8 539, у зовнішньоекономічній діяльності, відповідно, 859, 1 245, 1 796, у комерційних структурах було виявлено злочинів у 1996 році — 6 015, у 1997 році — 10 436, у 1998 році — 9 586, у сфері приватизації, відповідно, 476, 2 023, 2 471.

Поняття «економічна злочинність», «злочини у сфері економічної діяльності» широко використовуються у науковій літературі. Але тлумачення їм дається різне. Різні автори по-різному визначають коло тих суспільно небезпечних діянь, які можуть охоплюватися цими термінами.

У сфері економічної діяльності може бути вчинено досить широке коло злочинів, які завдають економічній шко-

ди державі. Тому ми підтримуємо точку зору тих авторів, які вважають, що це поняття слід розуміти у двох значеннях: широкому і вузькому¹.

Злочинність у сфері економічної діяльності у широкому розумінні — це сукупність вчинених на певній території за певний проміжок часу злочинів і осіб, які їх вчинили, безпосередньо спрямованих на відносини власності, розподілу і споживання товарів та послуг, обов'язковим додатковим об'єктом яких є відносини у сфері економічної діяльності. Це злочини у сферах: а) відносин власності, б) підприємницької діяльності, в) торговельно-посередницькій; г) фінансово-кредитній, г) міжнародно-комерційній, д) інформаційно-комерційній, е) захисту від монополізму, є) екологічної безпеки.

У вузькому значенні — це сукупність передбачених кримінальним законом діянь і осіб, які їх вчинили, основним безпосереднім об'єктом яких виступають відносини у сфері господарської діяльності, що вчиняються у зв'язку з її здійсненням. До цієї групи злочинів належать злочини проти державної і колективної власності, господарські злочини і корисливі посадові злочини.

Господарські злочини, передбачені главою VI Кримінального кодексу України, на нашу думку, найбільше відповідають поняттю «економічна злочинність», або «злочинність у сфері економічної діяльності», оскільки трактування цих термінів і їх застосування у правоохоронній практиці досить чітко визначає сутність такої злочинної поведінки. Це, так би мовити, «галузева злочинність»: сукупність злочинів, які вчиняються у промисловості, сільському господарстві, торговельно-посередницькій діяльності, фінансово-кредитній сфері, сфері державного контролю за господарською діяльністю і в інших галузях господарювання.

Неабияку шкоду економічній безпеці країни завдають і інші злочини, передбачені відповідними главами Кримінального кодексу України. Усі вони характеризуються

¹ Див.: Аслаханов А. А. Проблемы борьбы с преступностью в сфере экономики. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1997. — С. 9.

свідомим і навмисним порушенням правових норм, які регламентують сферу економічної діяльності, але в більшості своїй вчиняються незалежно від неї.

Звичайно, ці злочини мають значну різницю у кримінально-правовій їх характеристиці, але з точки зору вирішення питань кримінологічної і криміналістичної профілактики у них багато спільного в механізмі злочинної поведінки, причинах, особливостях суб'єктів злочинів, спрямованості на порушення нормативних актів, що регулюють умови економічної діяльності.

Вчиняються вони лише навмисно, мають завжди корисливий характер, спрямовані на отримання матеріальної вигоди у її різноманітних формах. Об'єктом цих злочинів виступають економічні відносини власності усіх форм господарювання. Предметом посягання є майно різних видів.

Сфера вчинення злочинів — економічна діяльність у державному і приватному секторах економіки шляхом насильницьких дій або дій деструктивного характеру, вчинених для задоволення матеріального інтересу (ухилення від сплати податків, отримання високих прибутків, примусу підприємців до дачі хабара).

Суб'єктами цих видів злочинів виступають: 1) безпосередні учасники господарської діяльності і представники контролюючих її органів; 2) суб'єкти недоброчесної конкуренції; 3) суб'єкти державної регулятивної сфери економічної діяльності, яким надано дозвільно-контролюючі повноваження.

«Потерпілі» — це фізичні та юридичні особи, які зазнали матеріальної, моральної шкоди, підриву державної та ділової репутації внаслідок економічних злочинів.

Суспільно небезпечні наслідки полягають у значній матеріальній, діловій і моральній шкоді, яка завдається інтересам держави, суб'єктам господарювання та споживачам.

Мотив економічних злочинів переважно корисливий у будь-якій його модифікації. Мета — отримання прибутків без їх державної реєстрації з метою особистого використання.

Таким чином, поняття економічної злочинності охоплює широке коло передбачених Кримінальним кодексом діянь,

для яких спільними є такі риси: 1) вчиняються вони у сфері економічної діяльності; 2) суб'єктами цих злочинів можуть бути як підприємці, так і інші особи, які сприяють виконанню господарської діяльності; 3) вони завдають політичної, економічної, моральної шкоди суспільству і державі; 4) спрямовані на отримання незареєстрованих прибутків; 5) вчиняються лише навмисно; 6) можуть вчинятися найрізноманітнішими засобами, передбаченими чинним кримінальним законодавством.

В останні роки рівень економічної злочинності в Україні виявляв постійну тенденцію до зростання. Особливо ця тенденція загострилася у 1990–1992 роках, на початку переходу до ринкових відносин в економічному житті країни. Питома вага корисливих злочинів у останні роки складає майже $\frac{2}{3}$ від загальної кількості зареєстрованих. А серед них значну частку складають злочини у сфері господарської діяльності, корисливі посадові злочини і злочини проти державної і колективної власності.

Так, якщо у 1990 році, за даними органів внутрішніх справ, було зареєстровано 35 723 злочини у сфері економіки, а у 1991 — 33 830, то у 1991 — 35 872, у 1993 — 39 917, у 1994 — 46 828, у 1995 — 60 846, у 1996 — 61 042, у 1997 — 62 371, у 1998 — 65 322. У 1997 році у порівнянні з 1996 роком виявлено на 16,3% більше фактів хабарництва, на 50,1% — шахрайств з фінансовими ресурсами. До кримінальної відповідальності притягнуто у 1997 році — 45 850 осіб, у 1998 — 44 773 особи, з яких кожний десятий — керівник різних ланок господарства і державних управлінських структур, 11,2 тисячі злочинців у 1997 році вчинили злочини у складі груп. Однак наведені статистичні дані зовсім не відбивають реального стану економічної злочинності в державі. Вони свідчать лише про кількість офіційно зареєстрованих злочинів і активність діяльності правоохоронних органів по їх виявленню.

У загальній структурі злочинності питома вага господарських злочинів за вказаний період коливалася від 9 до 10%, а у 1998 році склала 23,3%. Однак фактичний темп зростан-

ня злочинності у сфері економічної діяльності значно перевищує динаміку її виявлення. Слід зважити і на ту обставину, що близько 25% злочинів економічної спрямованості, за статистичними даними, входять до групи «інших злочинів», що не дає змоги дати їм більш об'єктивну характеристику.

Крім того, занадто високий рівень латентної злочинності у сфері економічної діяльності утруднює оцінку її реально-го стану. А якщо врахувати ту обставину, що лише одна третина кримінальних справ про злочини у сфері економічної діяльності доходить до судового розгляду, то можна зробити висновок, що у держави проти цього лиха немає дійових засобів боротьби. За оцінками експертів, розмах тіньової економіки, до якої належить і економічна злочинність, сягає річного державного бюджету. Ці оцінки зроблені без урахування швидкості обігу грошової маси і товарів. Якщо ж брати до уваги і цей факт, то експертні оцінки дають надзвичайно оптимістичну картину.

Про зростання питомої ваги економічної злочинності свідчать і показники судової статистики. За 1992–1997 роки кількість розглянутих судами справ цієї категорії збільшилась майже втричі. У структурі розглянутих судами справ переважають крадіжки державного або колективного майна шляхом зловживання посадовим становищем, обдурювання покупців, порушення правил торгівлі. Їх сукупна питома вага склала у 1996 році 71,2% від усіх господарських злочинів. У структурі посадових злочинів найбільшу питому вагу займає хабарництво.

За масштабами завданої шкоди на першому місці знаходяться злочини у сфері кредитно-банківської системи. У 1997 році було викрито понад 6,2 тисячі таких злочинів, що майже в 1,7 рази більше проти минулого року. В ощадбанках викрито 920 злочинів, у комерційних банках — 1 078. Виявлено більше 47 тисяч фактів шахрайства з фінансовими ресурсами та 1,2 тисячі інших фактів нецільового використання кредитних коштів. Загальна сума отриманих шахрайським шляхом кредитних коштів склала майже 260 млн. гривень.

Найбільшої шкоди суспільним інтересам завдають правопорушення у зовнішньоекономічній діяльності. У 1997 році

тут було виявлено 1,2 тис. злочинів (+ 44,9%), у 1998 — 1 796 (+ 44,3%), у тому числі понад 300 розкрадань (з них 80% — у великих та особливо великих розмірах). Порушено 198 кримінальних справ за фактами приховування валютної виручки. Забезпечено ж повернення в Україну лише її незначної частини на суму 33,5 млн. доларів США та 6,8 млрд. російських рублів. А за розрахунками Національного банку України відтік капіталу з України складає близько 1,2 млрд. доларів щороку. Західні експерти називають цифру у 2,5–3 млрд. доларів¹.

Висока кримінальна активність характерна і для процесів приватизації державних і комунальних підприємств. Найбільшого поширення тут набули: зниження вартості приватизованих об'єктів, усунення небажаних конкурентів, негативний вплив на процеси конкуренції, придбання нерухомості шляхом зловживання посадовим становищем, фіктивне банкрутство або доведення до банкрутства. В результаті держава недоотримує до бюджету сотні мільйонів гривень. Але викриття цих зловживань, як показують результати прокурорських перевірок, досить слабке. Слід відмітити, що з 2,8 тис. злочинів, викритих МВС України за фактами правопорушень у процесі приватизації, більше 90% припадає на шахрайства з приватизаційними чеками. А притягнуто до кримінальної відповідальності лише 169 посадових осіб органів державної влади та управління. Засуджено — одиниці, переважно осіб, які працюють у найнижчих ланках державного управління.

Відносно новим для вітчизняної господарської практики є і такий вид злочинної поведінки, як ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів. Це правопорушення було криміналізоване в Україні у 1993 році і отримало в останні роки значне розповсюдження. Так, якщо у 1995 році було зареєстровано 3 602 таких злочини, то у 1997 — 8 796, у 1998 — 10 481. У структурі господарських

¹ Турчинов О. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. — К.: Артк. — 1995. — С. 135.

злочинів цей вид складає близько 14%. Кримінологічні дослідження свідчать, що мало хто з підприємців зараз не ухиляється від сплати податків. Значною мірою цьому сприяє державна політика оподаткування і постійне посилення податкового тиску. За розрахунками спеціалістів, оподаткування зараз підлягає до 98% прибутку¹.

При цьому використовується безліч різноманітних способів. Серед них найбільш поширеними є: навмисне заниження у звітності сум фактично виплаченої заробітної плати, приховування виручки від комерційних операцій, заниження доходу по експортно-імпортних операціях, таємний вивіз за кордон прибутку спільних підприємств, бартерні операції, маніпуляції з цінами на товари та послуги, перерахування грошей на рахунки фіктивних фірм, неприкрите ухилення від сплати податків та багато інших прийомів. Так, згідно з експертними оцінками лише 30% фактично виплаченої заробітної плати проходить по бухгалтерських звітах, до 20% виручки не оприбутковується у торговельних підприємствах, невідповідність цін на вивезену за кордон продукцію становить 40–50%².

В останні роки спостерігається і стійка тенденція до зростання організованої злочинності у сфері економічної діяльності. Так, за даними статистики органів внутрішніх справ, організованими злочинними угрупованнями у фінансово-кредитній сфері в 1996 році було вчинено 244 злочини, у 1997 році — 361, у 1998 році — 750. З них: у банківській сфері, відповідно, 91, 262 та 630, у зовнішньоекономічній діяльності у 1996 році було зареєстровано 64 таких злочини, а у 1997 році — 184, у 1998 — 133, у комерційних структурах, відповідно, 187, 329, 573. Слід відзначити і активний процес зрощування кримінального бізнесу з посадовими особами різного рівня. За даними кримінологічних досліджень близько $\frac{2}{3}$ кримінальних зло-

¹ Теневая экономика, проблемы борьбы с организованной преступностью и коррупцией в сфере экономики: Сб. материалов «круглого стола». — Луганск: РИО ЛИВД МВД Украины. — 1997. — С. 126.

² Білецький В. Удосконалення боротьби зі злочинністю в сфері зовнішньоекономічної діяльності // Право України. — 1997 — № 9. — С. 34.

чинних угруповань користувалися протегуванням посадових осіб різних рангів, від 10 до 15% ціни реалізованих товарів ідуть на дачу хабарів посадовим особам¹. Проведене нами опитування показало, що 56,7% тих, хто відповідав на поставлені питання, давали хабара посадовим особам, а представники комерційних структур заявляли, що жодного питання неможливо вирішити у державних структурах без дачі хабара. З цього можна зробити висновок, що рівень латентності хабарництва у сфері господарської діяльності багатократно перевищує її рівень в інших сферах діяльності посадових осіб.

У структурі осіб, що вчинили господарські та службові корисливі злочини, слід відзначити приблизно рівне співвідношення за статтю (50,6% — жінки і 49,4% — чоловіки), що відповідає загальному співвідношенню розподілу населення країни. Серед осіб, що вчинили злочини усіх видів, співвідношення між жінками і чоловіками складає 1 : 12. Рівновага статевого співвідношення в економічній злочинності обумовлена тим, що жінки традиційно частіше займають посади, пов'язані з виконанням обліково-бухгалтерських функцій, обслуговуванням товарно-матеріальних цінностей, у торгівлі, сфері побутового обслуговування. За даними судової статистики динаміка жіночої злочинності по окремих видах злочинів неухильно зростала. Так, якщо у 1993 році за контрабанду не було засуджено жодної жінки, то у 1994 році питома вага жінок склала 6,7%, у 1995 році — 12,9%, у 1996 році — 16,2%. За порушення правил про валютні операції у 1993–1994 роках не було засуджено жодної жінки, а у 1995 році питома вага жінок склала 26,3%, у 1996 році — 33,0%. За розкрадання державного або колективного майна шляхом зловживання посадовим становищем у 1993 році було засуджено 25% жінок, у 1996 — 30,9%. А стосовно господарських злочинів питома вага жіночої статі у 1993–1997 роках складала майже половину засуджених (45,5%). Таким чином, можна зро-

¹ Теневая экономика: опыт криминологического исследования. — Луганск: РИО ЛИВД. — 1997. — С. 64.

бити висновок, що, починаючи з 1993 року, питома вага жінок у структурі економічної злочинності неухильно зростала. Це обумовлено, на нашу думку, двома обставинами. По-перше, у структурі злочинів найбільша питома вага злочинів, які вчиняються у торговельній сфері, де серед працюючих — більшість жінки. По друге, зростання відбулось за рахунок злочинів, які раніше не були притаманні для жінок (контрабанда, порушення правил про валютні операції, деякі господарські злочини). Найбільша питома вага чоловіків серед засуджених за хабарництво (70%).

У віковій характеристиці осіб, що вчиняють господарські злочини, відзначається зміщення до більш старших вікових категорій порівняно з загальною злочинністю. Основну вікову групу складають особи, старші 30 років (75%).

За даними проведеного дослідження кожен другий з трьох засуджених мав середню, середню спеціальну або вищу освіту. Цей показник набагато вищий від загальної злочинності і, певно, обумовлений тією обставиною, що для господарської діяльності потрібна відповідна спеціальність і кваліфікація.

За соціальним станом переважають робітники (62,8%), службовці склали 11,2%, інші категорії — 26%. При цьому слід відзначити, що ці показники значно відрізняються залежно від виду злочину. Так, серед засуджених за контрабанду найбільший відсоток склали особи, які не працювали (54,1%). Серед засуджених за порушення правил про валютні операції непрацюючих було 49,5%. А серед засуджених за посадові злочини 75% склали службовці. Таким чином, можна зробити висновок, що характер занять особи обумовлює і характер злочинної поведінки при вчиненні економічних злочинів.

Для службових корисливих і господарських злочинів не характерна рецидивна злочинність, лише 5% осіб раніше були судимі; 82,9% засуджених були притягнуті до кримінальної відповідальності лише за один злочинний епізод; 97,8% мали позитивні характеристики за місцем роботи і мешкання. Таким чином, злочини у сфері господарської діяльності вчиняються не закоренілими злочинця-

ми, а, як правило, пересіченими громадянами, для яких скрутне матеріальне становище виступає мотивостворюючим фактором злочинної поведінки.

Криміногенні фактори, які детермінують господарські злочини

Фактори, які детермінують злочинність у сфері економічної діяльності, лежать, перш за все, в економічних відносинах кожної соціальної системи, у протиріччях її функціонування, незбалансованості господарського механізму, вадах і недоліках економічного планування, а також у пануючій системі розподільчих відносин.

У радянській кримінології довгий час панувала точка зору, згідно з якою економічні відносини соціалізму набагато досконаліші від відносин інших суспільно-економічних формацій і тому самі по собі не породжують злочинності взагалі і економічної зокрема. Провідною була точка зору, що причини її лежать у дрібнобуржуазній ідеології окремих осіб, здирництва, корисливості тощо. І лише в період так званої перебудови, період «гласності» радянська кримінологія звернула більш пильну увагу на недоліки у системі економічних відносин.

Звісно, економічні відносини різноманітні: це і відносини у сфері виробництва, і у сфері обміну, у сфері розподілу матеріальних благ як між суб'єктами підприємницької діяльності, так і між громадянами. Очевидний і їх об'єктивний характер. Але не можна при цьому ігнорувати ту політичну оболонку, в якій протікає дія об'єктивних закономірностей і яка робить зворотний вплив на їх розвиток. Соціалістична система економічних відносин вбачають у цих закономірностях один зміст, ринкова економіка — інший. Але і в тій, і в іншій існує економічна злочинність незалежно від того, перебуває економіка на підйомі чи в занепаді або навіть у стагнації. Мова тут може йти лише про більші чи менші розміри цієї злочинності. Тому будь-яка система економічних відносин, незалежно від її політико-юридичної природи, в силу іманентно притаман-

них їй протиріч розвитку, здатна породжувати економічну злочинність, оскільки обумовлює нерівні можливості у задоволенні життєво важливих потреб людей та їх інтересів.

Ринкові економічні відносини ще більшою мірою здатні відтворювати економічну злочинність, оскільки вони запрограмовані на економічну нерівність, безробіття, одержання прибутку за будь-яку ціну і у можливо більших розмірах. Таким чином, економічна злочинність детермінується всією системою соціальних дисфункцій розвитку держави, а не тільки дисфункціями її економічного розвитку.

Тому аналіз кримінальних факторів, які детермінують економічну злочинність, потребує системно-структурного їх вивчення на різних рівнях суспільного життя: 1) економічних відносин у суспільстві; 2) системи соціальних відносин, що склалася; 3) політико-ідеологічних відносин; 4) системи морально-психологічних цінностей суспільства; 5) умов формування економіко-правової свідомості людини; 6) конкретних криміногенних ситуацій і мотивації економічних злочинів.

Умовно всі обставини, які сприяють антисуспільній поведінці у сфері економічних відносин, можна розподілити на три групи: державно-політичні, організаційно-господарські і соціально-психологічні.

Перша група обставин торкається економічної політики держави у складний період переходу від адміністративно-командних до ринкових відносин. Обраний шлях ринкових перетворень здійснювався непослідовно, супроводжувався прийняттям непродуманих і поспішних рішень. Процес цей взагалі відбувався стихійно, часто рішення приймались виключно на потребу інтересам окремих соціальних груп, псевдоринкових формувань під «мудрим» керівництвом закордонних експертів і міжнародних фінансових кіл. Державні структури на перших кроках втратили контроль над розвитком економічної ситуації в країні, сподіваючись, що ринок сам усе поставить на свої місця. Але, як свідчить світовий досвід, перехід до ринкових відносин неможливий без регулюючого впливу держави. В результаті соціалістична економічна система була знищена, а нової не збудовано. Все це призвело до повного розвалу

економічної інфраструктури держави, зупинення виробництва, безробіття, невиконання заробітної плати, непродуманої фінансової політики, відставання правового регулювання від потреб часу.

Друга група обставин пов'язана з тим, що в умовах докорінної ломки раніше діючої соціально-економічної структури не було забезпечено належного контролю за процесом реформування з боку державних розпорядчо-управлінських структур і, перш за все, правоохоронних органів. Практично зникли облік і звітність, поточний контроль за розвитком економічної діяльності, процесами приватизації державного майна, реорганізації державних підприємств, за зовнішньоекономічними зв'язками підприємств, банківською сферою, сферою торговельно-посередницьких відносин, діяльністю приватних підприємницьких структур з участю іноземного капіталу. Все це створило умови для масового розкрадання державних ресурсів, сировини і матеріалів. І як результат — повна дестабілізація економіки і перетворення країни в одну з найвідсталіших країн світу.

Третя група обставин охоплює собою соціально-психологічну невідповідність населення до нав'язаних йому реформ у сфері економіки. Так, за даними нашого дослідження різко негативне ставлення до впровадження економічних реформ висловили 78% громадян, 67% вважають організаційно-господарську перебудову форм власності «кримінальною» і «директорською», 87% респондентів відзначають серйозні труднощі при вирішенні своїх особистих проблем по забезпеченню належних умов існування для себе і своєї сім'ї.

Однак не лише населення, а й управлінські структури адміністративно-командної системи різних рангів виявилися нездатними і невідповідними до роботи у раціональній структурі ринкових відносин. Тому свій минулий феодально-соціалістичний статус у системі економіко-політичних відносин вони постаралися втілити у нову економічну систему існування через особисто-сімейну приватизацію державного майна при збереженні раніше існуючих форм

керівництва економікою держави. А соціально-психологічний менталітет населення зразу ж відкинув такий шлях реформування економіки і породив у суспільній свідомості стійкий правовий нігілізм.

Ступінь впливу цих трьох груп обставин на рівень, динаміку, структуру економічної злочинності не однакової. Вони не ізольовано детермінують різноманітні форми економічної злочинності. В реальній дійсності вони тісно переплітаються, створюючи загальний фон для розвитку економічної злочинності.

Таким чином, можна констатувати, що входження в систему ринкової економіки породило достатньо гострі соціальні протиріччя між новим укладом економічних відносин і організаційно-господарським вирішенням питань реалізації нової економічної політики держави та економічними потребами громадян. А головна причина економічної злочинності — це наявність глибокого протиріччя між можливостями задоволення своїх потреб законослухняною поведінкою членів суспільства і реальними умовами їх реалізації.

До головних факторів, що детермінують економічну злочинність, слід віднести: економічні, соціально-політичні, організаційно-управлінські, соціально-психологічні, правові та фактори, пов'язані з ефективністю діяльності правоохоронних органів.

Економічні фактори у системі кримінологічних детермінант економічної злочинності є найголовнішими, оскільки вони забезпечують відповідні умови для життєдіяльності не лише окремої особи, а й суспільства в цілому.

Економічні фактори, що детермінують злочинну поведінку, це комплекс історично мінливих негативних явищ в економічному житті суспільства, які, з одного боку, формують певний рівень економіко-правової свідомості людей, а з іншого — створюють у сфері виробництва, розподілу і обміну матеріальних благ умови для реалізації їх життєвих потреб у матеріальному забезпеченні злочинним шляхом.

Знижується життєвий рівень населення. Майже 50% населення у 1997 році мали середній грошовий прибуток на

душу населення нижчий межі малозабезпеченості (70,9 грн. на місяць)¹.

Зростає рівень зареєстрованого безробіття. За даними вибірових обстежень він склав у 1995 році — 5,6%, 1996 році — 7,6%, 1997 році — 8,9%.

Загальна економічна криза, що охопила Україну, характеризується спадом виробництва, розбалансованістю економіки, падінням життєвого рівня населення, інфляцією і гіперінфляцією, зниженням продуктивності праці і т. ін. Вона остаточно загострила кримінальну ситуацію в країні, створивши ідеальні умови для розквіту економічної злочинності.

Так, у 1991 році порівняно з попереднім роком внутрішній валовий продукт (ВВП) скоротився на 8,7%, у 1992 році — на 9,9%, у 1993 — на 14,2%, у 1994 році — на 22,9%, у 1995 році — на 12,2%, у 1996 році — на 10%. Порівняно з іншими країнами СНД в Україні спостерігається найбільше зниження цього показника. Найбільшими також є темпи спаду обсягів виробництва промислової продукції і товарів народного споживання. За останні п'ять років виробництво в цілому скоротилося більше ніж у два рази, а в окремих галузях — значно більше².

Посилення боргової залежності України ставить під загрозу її економічну безпеку. На 1 січня 1997 року державний борг України становив 8,839 млрд. дол. США. З 1991 року українське суспільство втратило 60% свого економічного потенціалу. Усі ці прогалини у діяльності офіційної економіки заповнює тіньова кримінальна економічна діяльність, яка зараз за обсягом зрівнялася з легальною економікою³.

Недоліки в регулюванні кредитно-фінансових відносин призводять до масового вивезення товарів за кордон, крадіжок валютних коштів. Підприємці йдуть на бартерні

¹ Злочинність в Україні: Стат. збірник. — К., — 1998. — С. 7.

² Попович В. М. Вказ. робота. — С. 329–330.

³ Білецький В. П. Проблеми державного контролю — як один з факторів виникнення і розвитку злочинності в зовнішньоекономічній сфері // Економіка України. — 1997. — № 6. — С. 76.

операції і залишають зароблені кошти на рахунках зарубіжних банків. Шахрайство в комерційних банках, акціонерних, трастових, інвестиційних, холдінгових, страхових компаніях стало закономірним результатом недоліків економічної політики держави.

Кримінологічне значення мають і спроби створити конкурентоздатну альтернативну економіку, зосереджену, головним чином, у торговельній і посередницькій діяльності. У цій сфері зараз діють понад 80% зареєстрованих підприємницьких структур. Підприємницький сектор, орієнтований на торговельно-посередницьку діяльність, перетворився на могутню надбудову над виробничою економікою, державним сектором, швидко і успішно ліквідував виробничу промислову економіку, наживши при цьому величезні капітали. До того часу, поки не будуть вжиті заходи по стимулюванню промислової сфери, зберігатиметься і поглиблюватиметься тенденція до криміналізації економіки.

Безрозсудливе усунення держави від регулювання економічного процесу, розрив економічних зв'язків з країнами колишнього СРСР, лібералізація цін, різноманітні маніпуляції з грошовим обігом, процентними ставками на кредити, ставками оподаткування, надання різноманітних пільг суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності зробило економіку некерованою і створило підґрунтя для обвального зростання економічної злочинності.

Порушення системи грошового обігу в країні, кредитна, податкова системи і система ціноутворення, направлені на залатування дірок економіки, що розвалилася, не тільки не врятували становище, а ще більше погіршили його, створивши оптимальні умови для криміналізації усіх сфер суспільних відносин. В результаті значно зросли всі види корисливих злочинних посягань і особливо злочини в сфері економічної діяльності, які не були характерними для командно-адміністративної системи: контрабанда, вивіз неліцензійної сировини, рідкоземельних металів, масове ухилення від оподаткування, фальшивомонетництво, маніпуляції з ціноутворенням, шахрайство з грошовими

ресурсами, заняття забороненими видами промислів, організація фіктивних підприємств, кредитні операції по фальшивих авізо, корисливі вбивства, вбивства на замовлення та ін.

Дефекти у системі ціноутворення породили хвилю комерційної спекуляції, особливо у перші роки реформ, коли товари одержувалися у державному підприємстві за державними цінами, а потім перепродувалися, інколи по декілька разів, за комерційними цінами. Підприємства-монополісти досить швидко зорієнтувалися у ситуації і перестали нарощувати виробництво, підвищуючи ціни для отримання надприбутків.

Високі банківські кредитні ставки і ставки оподаткування довершили картину економічного краху виробництва, а відсутність стабільного грошового обігу і твердої грошової одиниці зробили цей крах незворотним. Значною мірою стимулювало зростання негативних тенденцій у кримінальній ситуації у країні порушення діючої раніше системи контролю за економічною діяльністю. Часткове зниження ефективності роботи спеціалізованого ревізійного апарату, а потім і його майже повна ліквідація створили безмежне поле для різноманітних фінансових махінацій. Контрольно-ревізійний апарат адміністративно-командної системи не був використаний при проведенні реформування економіки. Жодна з економічних програм уряду про контрольно-ревізійний апарат навіть не згадувала.

Згорання системи контролю за розвитком економічних процесів при збереженні і зростанні чинників, що обумовлюють економічну злочинність, породило вакуум суспільного контролю і байдужість населення до розкрадання країни у сфері економічної діяльності. Таким чином, держава позбавила себе одного з найважливіших важелів управління процесами економічних перетворень, а нової системи створено не було.

Незбалансованість ідеї вільного підприємництва з адекватними заходами соціального контролю і відповідальності породжує у суб'єктів підприємницької діяльності впевненість у вседозволеності, провокує на антисоціальні способи вирішення економічних проблем.

Фактори, пов'язані з адекватністю діяльності правоохоронних органів. Важливою ланкою у системі контролю за генезисом економічної злочинності є діяльність правоохоронних органів. Статистичні дані, дані вибіркового кримінологічного дослідження свідчать про суттєві недоліки в організації системи протидії економічній злочинності. При загальній тенденції до зростання кількості злочинів економічної спрямованості кількість засуджених за контрабанду, спекуляцію, обдурювання покупців, крадіжки державного або колективного майна шляхом привласнення, розтрати, зловживання посадовим становищем, порушення правил торгівлі рік у рік зменшується. З 33 складів злочинів, передбачених главою Кримінального кодексу про господарські злочини, за даними нашого дослідження правоохоронні органи не приділяли уваги 20 з них, або 61%. Значна кількість порушених органами внутрішніх справ кримінальних справ не доходить до судового розгляду, близько 50% закривається на стадії попереднього слідства. Найбільшу кількість розглянутих судами справ складають злочини, передбачені статтями 155, 154, 155⁶ КК України. Їх сукупна питома вага у 1996 році склала 71,2%, а 55,9% злочинів економічної спрямованості було виявлено у торговельній сфері.

Слід відзначити і лібералізацію судової репресії при визначенні покарання за ці злочини. Найбільш розповсюдженим видом покарань був штраф (51,4%), до 50% осіб покарання призначалося нижче від нижчої межі. Значно рідше, ніж у минулі роки, застосовується і додаткове покарання у вигляді конфіскації майна і позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю. Такий підхід правоохоронних органів та суддів до боротьби з економічною злочинністю породжує в суспільстві недовіру до правоохоронної системи і правовий нігілізм. Послабшав і прокурорський нагляд за станом законності у сфері підприємницької діяльності і діяльності правоохоронних органів по виявленню, припиненню і розслідуванню кримінальних справ про економічні злочини.

У цілому ж можна констатувати, що правоохоронні органи ні в кадровому, ні в організаційному, ні в технічному

забезпеченні не були готові до такого зростання економічної злочинності.

Організаційно-управлінські фактори. До організаційно-управлінських чинників ми відносимо всі ті протиріччя, які склалися на сучасному етапі в управлінні економікою з боку державних структур.

Економічна політика останніх років ще більше ускладнила ситуацію. Керівництво держави, зіткнувшись з наростаючими економічними проблемами, вирішило провести лише косметичну перебудову структури управління економікою з використанням звичних методів адміністративно-командного регулювання без рішучого переходу до ринкових важелів. Зволікання в цьому плані дало однозначний результат: жодна з проблем економіки не була вирішена, економічні болячки радянського періоду були загнані ще глибше. Ситуація в економіці стала катастрофічною, і головний результат діяльності в сфері управління економікою за останні роки — це повна втрата контролю над динамікою соціально-економічних процесів в Україні і повна відірваність від існуючих реалій в економічному житті. Економіка була доведена до такого стану, що вона практично стала некерованою. Інфляція, дефіцит державного бюджету, зростання цін — в цьому винна вся система управління економікою держави, яка суттєвих змін порівняно з радянським періодом не зазнала.

Фактично безконтрольно діють керівники і посадові особи управлінських і господарських структур, у розпорядженні яких знаходиться державне майно, сировина, трудові, матеріальні і фінансові ресурси, готова продукція, що вільно реалізується ними через різноманітні комерційні структури. Феодально-бюрократичний статус керівника державного сектора економіки призводить до створення корумпованих кланів, де корпоративні інтереси переважають інтереси держави. Без хабара чиновнику економіка зараз не розвивається. Все це підриває віру населення в законність, довіру до діяльності органів влади, управління як в центрі, так і на місцях, породило стійкий правовий нігілізм, який є основним криміногенним чинником сьогодні.

Офіційно проголосивши про знищення адміністративно-командної системи управління економікою і взявши курс на будівництво ринкової економіки, ми доручили її будівництво тій же адміністративно-командній системі, яка швидко пристосувала її до своїх потреб. Послаблення державного керівництва економічними процесами і відсутність нової системи управління призвели до того, що економіка була віддана на пограбування кримінально-комерційним структурам.

У світі зараз ніхто не заперечує необхідності державного регулювання економікою. Історичний досвід підтверджує, що коли держава не втручається в економічне життя, то це призводить до негативних наслідків у вигляді криз, безробіття, соціальних і політичних заворушень, як це було в Європі в 1815–1936 роках, коли держава майже не втручалася в економічне життя, переклавши його регулювання на ринкові механізми. Про це ж свідчить і наш сучасний досвід. Але негативні наслідки господарювання у вигляді недовиробництва, дефіциту, неконкурентоздатності товарів і продукції тощо є породженням тотального державного регулювання економікою, про що свідчить досвід керівництва економікою у радянські часи. Тому тут необхідний зважений компроміс.

Соціально-психологічні та ідеологічні фактори. Інтенсивність дії криміногенних факторів значною мірою залежить від емоційного і психологічного стану людини, рівня її матеріальної забезпеченості, рівня правосвідомості. Будь-яке поправлення, нехтування правами й інтересами населення, особливо в економічній сфері, миттєво викликає відповідну реакцію, що нерідко виражається в протиправних діях. Економіко-правова свідомість — це основний регулятор поведінки людини в суспільстві, і її формування проходить у конкретно-історичній ситуації. Тому не можна недооцінювати і негативного впливу на психологічний стан суспільства і, тим самим, на криміногенну ситуацію, економічної кризи, політичної нестабільності, різного роду конфліктів у суспільстві. Вони, з одного боку, можуть призвести до соціального песимізму, апатії, політичної агресії, особливо під дією ідеологічного вакууму, викликаного руйнуванням традиційної соціалістичної системи моральних цінностей, а, з

іншого, — до задоволення життєвих потреб на зразок західного: нажива за будь-яку ціну, в тому числі і кримінальним шляхом. До того ж засоби масової інформації всіляко сприяють формуванню таких настанов у суспільній свідомості.

Таким чином, формування економіко-правової свідомості людини слід шукати у дисфункціях соціально-економічної сфери, життєдіяльності соціальних груп і окремих індивідів. І в цьому зв'язку кримінологічно значущими наслідками виступають: нерівність у матеріальному забезпеченні людей, особливості життєдіяльності окремих груп населення, вплив засобів масової інформації і негативних сторін соціально-економічних протиріч суспільства.

Недоліки *законодавчого регулювання* політичних і економічних реформ в Україні створили парадоксальну ситуацію, при якій законодавча база замість того, щоб створити надійне правове поле і забезпечити дотримання режиму законності в сфері економічних відносин, стала одним з чинників, дестабілізуючих цей процес. Закони, підзаконні нормативні акти, спрямовані на регулювання нових економічних відносин, мали декларативний, абстрактний характер і не ставили надійних перепон на шляху зростання економічних злочинів. Суперечливість, внутрішня неузгодженість, безсистемність, невідпрацьованість механізму реалізації — найхарактерніші риси законодавства перехідного періоду. Всі ці негативні чинники сприяли зростанню правового нігілізму суб'єктів підприємницької діяльності і окремих громадян. Однією з причин правопорушень і злочинів у сфері економічної діяльності 63% опитаних нами громадян назвали ці обставини.

Таким чином, законодавча практика не відпрацювала надійного механізму переведення вимог об'єктивних економічних законів у чіткі рамки юридичних і стала одним з криміногенних чинників детермінації злочинів у сфері економіки.

Попередження господарських злочинів

Попередження злочинності у сфері економічної діяльності залежить, перш за все, від вирішення проблем реалізації

економічної політики держави, її стратегічних напрямків і тактичних заходів. Як один з найбільш важливих напрямків соціального управління ця діяльність потребує здійснення системи політичних, економічних, організаційно-виробничих, технічних, правових, виховних засобів, спрямованих на нейтралізацію, зниження, припинення дії обставин, які обумовлюють злочинність у сфері економічної діяльності.

Враховуючи ці обставини найважливіше значення для попередження цього виду злочинної поведінки мають заходи загальносоціального попередження. Вони повинні бути спрямовані на чітке визначення функцій держави у регулюванні економічних відносин, формуванні її економіко-правової політики; розподіл повноважень між центральними і місцевими органами у регулюванні економічних процесів; створення відповідних умов для належної правової поведінки суб'єктів економічної діяльності, забезпечення рівного правового захисту державного і недержавного секторів економіки; створення такої ринкової інфраструктури, яка б забезпечила рівні можливості для реалізації творчого потенціалу різноманітних суб'єктів підприємницької діяльності; налагодження демократичних принципів контролю за діяльністю підприємницьких структур.

Системна характеристика заходів попередження економічної злочинності передбачає реалізацію комплексу заходів: політичних, економічних, організаційних, правових, технічних, виховних.

Політичні заходи повинні бути спрямовані на чітке визначення пріоритетів по захисту економічних інтересів держави, окремих соціальних груп і громадян. Виходячи з того, що економічна діяльність громадян є основою економічного існування держави, пріоритет економічної політики повинен бути відданий створенню відповідних умов для реалізації трудового потенціалу громадян і відповідної винагороди. Пріоритети економічної політики держави повинні бути узгодженими з Конституцією України і відповідати їй.

Економічна політика держави, спрямована проти людини, нічого іншого не може породити, окрім протистояння

державі в усіх напрямках її діяльності. Наявність свідомої, а не декларативної політичної волі лідерів держави для реалізації послідовних і дійових економічних законів, стратегій і програм — це зараз найголовніше. Без твердої політичної волі усі заяви про наміри посилити боротьбу зі злочинністю лишаються лише закликами і гаслами.

Сутність поняття «політична воля» не може зводитися лише до намірів репресивного характеру, а лежить у площині створення такого правового поля для економічної діяльності, яке б відкривало реальні можливості для законослухняної поведінки у сфері економічних відносин, робило б абсолютно недоцільним вчинення таких злочинів. А це можливо лише через створення відповідних економічних стимулів для всіх суб'єктів економічної діяльності і встановлення жорсткої відповідальності за правопорушення.

Економічні заходи невідривні від політичних і обумовлюють їх. У загальній концепції боротьби з економічною злочинністю, в умовах переходу до ринкових відносин вони відтворюють економічну політику держави. Державні програми по окремих напрямках економічної політики повинні створювати необхідні умови для реалізації творчих можливостей громадян України у сфері підприємницької діяльності. Але, на жаль, ні реформи, ні програми розвитку підприємницької діяльності, ні програми приватизації, ні реформи банківської системи не створюють належних умов для доброчесної діяльності у сфері підприємництва.

Першочергове значення у структурі економічних заходів мають розробки:

1) загальної Концепції боротьби з економічною злочинністю в Україні, яка б чітко визначила завдання, цілі реформування економіки України та фінансові можливості цього процесу;

2) спеціальних програм по окремих напрямках державної політики стосовно різних галузей народного господарства;

3) програм розвитку підприємницького сектору;

4) програм приватизації державного майна;

- 5) програм обмеження монопольної діяльності;
- 6) програм реформування банківської системи і системи оподаткування;
- 7) програм упорядкування торговельно-посередницької діяльності;
- 8) програм упорядкування діяльності місцевих органів влади і управління стосовно регулювання підприємницької діяльності на місцях.

Розробка Концепції боротьби зі злочинністю у сфері економіки, без сумніву, має пріоритетне значення. Сьогодні такої Концепції в Україні немає. Окремі фрагментарні положення, які містяться у Комплексній цільовій програмі боротьби зі злочинністю в Україні на 1996–2000 роки, не здатні виправити становище у цій складній сфері і не містять детального викладення усіх напрямків цієї боротьби. Адже стан боротьби з економічною злочинністю визначає і стан боротьби з усіма іншими видами злочинів. Вона повинна стати програмозобов'язуючим нормативно-правовим актом, настановам якого мають відповідати усі інші нормативно-правові акти, а також містити у собі заходи попередження і протидії економічній злочинності.

Важливе значення у групі запобіжних економічних заходів має гарантоване державою невтручання в оперативно-господарську діяльність різноманітних контролюючих органів без належних на те підстав. А якщо таке втручання без підстави сталося, то відповідні державні органи повинні відшкодувати завдані ними збитки.

В умовах розширення сфери *фінансових зловживань*, різного роду правопорушень у кредитно-банківській системі, ухилень від сплати податків особливе значення мають заходи, спрямовані на вдосконалення фінансового і податкового законодавства, реалізацію жорсткої податкової політики, вдосконалення всієї фіскальної системи з тим, щоб її діяльність сприяла підвищенню ефективності суспільного виробництва, а не його занепаду. Створення в Україні податкової міліції висуває і важливе завдання підвищення ефективності її роботи.

Приватизація, яка триває в Україні понад шість років, не виконала тих завдань, які ставилися перед нею:

підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів на структурну перебудову економіки України, створення належних умов для залучення інвестицій. За статистичними даними у 1998 році від приватизації держава отримала лише 25% від запланованих коштів. Тому важливе значення має розробка чіткої програми приватизації державного майна, вдосконалення методик його оцінки, умов використання іноземних інвестицій, розробка заходів, які стримують зловживання, і методик запобігання правопорушенням у цій сфері.

Для попередження міжнародної економічної злочинності важливе значення має поєднання зусиль України та інших держав у боротьбі з економічною злочинністю міжнародного масштабу, використання у цій діяльності можливостей міжнародного співробітництва, досвіду безпосередньої правоохоронної діяльності, спрямованої на викриття, розслідування і судовий розгляд справ про економічні злочини, вчинені міжнародними злочинними угрупованнями. Для нашої країни, з її прозорими кордонами, ця проблема набуває додаткової актуальності в зв'язку з економічними відносинами між країнами СНД. Особливість правового статусу цієї структури потребує створення відповідних координуючих органів інформаційного обліку, проведення спільних заходів, а також укладення відповідних угод по боротьбі з економічною злочинністю.

Надійне наукове забезпечення боротьби зі злочинністю у сфері економіки передбачає налагодження системи фундаментальних і прикладних досліджень з проблем запобігання і протидії злочинності у сфері економіки, розробку сучасних наукових методик з цих питань, раціонального впровадження результатів цих досліджень і методик у практику боротьби зі злочинністю у сфері економіки, а також науковий аналіз заходів, що здійснюються, та прогнозування їх результатів.

Усі фактори, що обумовлюють існування і прояви економічної злочинності, відомі кримінологічній науці. Однак рівень пізнання цих факторів тільки за допомогою соціологічного аналізу у сучасних умовах мало що дає

практиці боротьби з цим явищем. Тому зараз необхідна розробка відповідних комп'ютерних технологій аналізу їх взаємодії на основі математичного моделювання криміногенних процесів.

Організаційні заходи попередження економічних злочинів спрямовані на вдосконалення діяльності управлінського персоналу, підвищення ефективності діяльності контрольно-ревізійних органів, вдосконалення систем обліку і звітності. Сюди ж відносяться заходи з добору і професійної підготовки кадрів для господарства, фінансового контролю, спеціалізованих видів контролю, побудова ефективної системи добору кадрів для роботи в органах боротьби з економічною злочинністю, їх атестації, підготовки і перепідготовки.

Вивчення кримінальних справ про господарські злочини показало, що професійна підготовка слідчих і працівників дізнання по цій категорії справ вкрай низька. Тому необхідна розробка та впровадження методики професійного відбору фахівців для роботи у цих органах, організація постійного навчання з основ бухгалтерського обліку, методик розслідування окремих видів злочинів, удосконалення штатних розкладів, забезпечення необхідних умов та гарантій їх службової діяльності шляхом підвищення рівня соціального забезпечення. Цілям профілактики мають служити і заходи з удосконалення методів обліку і контролю за рухом товарно-матеріальних цінностей, які б відповідали світовим стандартам ведення господарського обліку і давали змогу аналізувати та вивчати по кожній галузі господарства, на кожному етапі виробництва дії, операції, рішення, при здійсненні яких можливе вчинення економічних злочинів, розроблення певних умов та процедур, що виключали б такі факти, детально регламентували правила та стандарти прийняття розпорядчих, дозвільних, управлінських рішень, видання ліцензій, вирішення інших питань управління економікою.

Інформаційно-аналітичне забезпечення боротьби зі злочинністю у сфері економіки також є необхідною умовою підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів

у зазначеній сфері. Це передбачає створення системи інформування про стан, динаміку, структуру злочинів у сфері економіки в Україні, необхідної і достатньої для ефективної діяльності суб'єктів профілактики і для прийняття відповідних управлінських рішень щодо запобігання цим злочинам.

Зазначені заходи включають: створення узгодженої системи показників, що відбивають реальний стан боротьби зі злочинністю в економічній сфері в Україні; створення єдиної міжвідомчої системи інформування про такі злочини, причини та умови їх вчинення; створення банку нормативної, управлінської, аналітичної, науково-методичної, довідкової та іншої інформації, у тому числі із зарубіжних джерел, і налагодження системи використання цієї інформації зацікавленими відомствами і науковцями; розробка методичних рекомендацій по використанню методів статистичного аналізу динаміки окремих видів економічних злочинів, методик організації статистичних спостережень збитків від економічних злочинів. Необхідно створити надійний механізм збирання і використання відповідних даних не лише на національному, але і на регіональному рівнях.

Технічні заходи попередження злочинної поведінки у сфері економічної діяльності в умовах комп'ютерного управління рухом фінансових ресурсів і товарно-матеріальних цінностей повинні забезпечити надійну охорону, облік, своєчасне визначення кількісних і якісних показників цього процесу через розробку сучасних комп'ютерних систем на основі математичного моделювання умов виробничих процесів, систем охорони об'єктів, запровадження технічних приладів, що контролюють кількісні і якісні показники сировини, комплектуючих елементів на кожному етапі технологічного процесу. Надійні системи контролю мають бути розроблені по всій лінії технологічного процесу: постачання сировини — її оплата і система розрахунків — виробництво — виготовлення готової продукції — транспортування вантажів — захист документації і цінних паперів, аналіз фінансових документів — умови одержання продукції — її реалізація. До технічних заходів профілактики економічних злочинів слід віднести також розробку удоско-

налених засобів охорони при транспортуванні сировини (особливо по трубопроводах), які б виключали можливість втручання у технологічний процес, розробку методів виявлення фальсифікованих продуктів і товарів.

Але головне — це забезпечення правоохоронних і контролюючих органів сучасними приладами і методиками виявлення правопорушень і злочинів, які вчиняються у процесі економічної діяльності.

П р а в о в і з а х о д и у сукупності з іншими мають суттєве значення у попередженні злочинної поведінки у сфері економіки. Особливу значущість вони мають у сучасний період адміністративно-командної зміни форм власності і побудови на цій основі ринкової економіки. Правозабезпечуючий механізм цього процесу не достатньою мірою відтворює і регулює реальні економічні процеси у суспільстві і господарській практиці. Більш того, чинне законодавство і практика його застосування спонукає до кримінальної поведінки і є одним з стимулюючих її факторів.

Вдосконалення чинного законодавства з урахуванням цих обставин має бути спрямоване на:

- а) забезпечення прав людини і громадянина;
- б) встановлення загальнообов'язкових правил поведінки на ринку для всіх господарських і управлінських структур;
- в) встановлення реальної системи санкцій для органів державного управління, юридичних та фізичних осіб за порушення законодавства стосовно споживачів;
- г) введення адміністративної, кримінальної відповідальності за дії, які призводять до дестабілізації функціонування господарського механізму з боку посадових осіб, які спричиняють шкоду суспільним інтересам;
- г) приведення різних галузей законодавства до нинішніх потреб суспільства;
- д) законодавче упорядкування підстав для надання відповідних пільг окремим суб'єктам підприємницької діяльності і встановлення кримінальної відповідальності за незаконне надання таких пільг;
- е) встановлення підвищеної кримінальної відповідальності за найбільш суспільно небезпечні форми

економічної поведінки, які призводять до підриву економічної безпеки країни;

є) реформування законодавчого процесу шляхом скорочення його строків, впровадження незалежної експертизи, розробки проектів законодавчих актів колективами юристів, економістів, психологів і практичних працівників;

ж) вдосконалення правозастосовної політики, підвищення ефективності її діяльності в цілях реалізації принципу невідворотності покарання незалежно від політичного і соціального статусу особи.

Матеріали дослідження свідчать, що існує багато таких суспільно небезпечних діянь, які є джерелом накопичення капіталів незаконного походження і засобом одночасного їх «відмивання».

До таких некриміналізованих поки що діянь належать: випуск у безготівковий платіжний обіг фіктивних грошових коштів (незаконна емісія); використання фіктивних грошових коштів для надання кредитів та інше їх використання; підробка, використання та видача посадовою особою підробних документів з корисливою метою юридичним та фізичним особам; такі ж мотиви вчинення злочину на користь третіх осіб доцільно передбачити також у конструкції складів злочину при всіх випадках розкрадань (статті. 83, 84, 86¹ КК України) і впровадити у «зловживання посадовим становищем» (ст. 165 КК), «посадовий підлог» (ст. 172); «відмивання» фіктивно утворених грошових коштів чи інших доходів незаконного походження шляхом банківських операцій чи іншого їх впровадження в легальну підприємницьку діяльність; використання псевдоугод, псевдорозрахункових операцій, іншої псевдопідприємницької діяльності у корисливих інтересах чи інтересах третіх осіб; порушення єдиних економічних нормативів, встановлених НБУ у сфері кредитних відносин; ухилення від ведення бухгалтерського обліку, використання режимно-облікових документів суворої звітності або порушення строку зберігання фінансово-господарських документів; приховування або несвоєчасне оголошення про несплатоспроможність; навмисне банкрутство з метою неповернення боргів кредиторам; використан-

■ бюджетних та позабюджетних державних коштів не за призначенням; несанкціоновані проникнення до комп'ютерних систем; пошкодження або заміна даних програмного забезпечення; комп'ютерне економічне шпигунство та розголошення відомостей з обмеженим доступом; комп'ютерний саботаж, вимагання, шантаж; розкрадання коштів за допомогою проникнення в електронні банківські мережі.

Ми не прихильники того, щоб усі перелічені суспільно небезпечні діяння обов'язково були криміналізовані. Головне — попередження. Але невідпрацьованість цих питань у кримінальному праві породжує труднощі у практичній діяльності правоохоронних органів. А деякі з них є найбільш потужними джерелами національного і транснаціонального підпільного сектору економіки.

Виходячи з того, що проблема підвищення ефективності боротьби з організованою злочинною діяльністю у сфері економіки є нагальною, необхідно криміналізувати ряд найбільш суспільно небезпечних діянь з питань відмивання доходів, здобутих злочинним шляхом. Слід також відрегулювати і законодавство про підприємницьку, господарську, фінансову діяльність. Тут теж дуже багато прогалин, які дають широкий простір для кримінального бізнесу.

Результати дослідження свідчать про те, що на сучасному етапі не можна обійтись без посилення кримінальної відповідальності за злочини у сфері економічної діяльності, але головним є розробка ефективної системи профілактики і протидії таким проявам і підвищення ефективності правоохоронної діяльності.

Таким чином, сукупність правових заходів повинна створити таке правове поле, в якому будь-яке правопорушення або злочин у сфері економічної діяльності були б своєчасно виявлені, і зробило б вчинення їх недоцільним як з боку державних службовців, так і окремих громадян.

Виховні заходи мають важливе значення у формуванні економіко-правової свідомості людини. Ці заходи повинні забезпечити її законослухняну поведінку в існуючій системі економічних відносин, на всіх рівнях суспільного життя. Цей напрям найбільш складний у системі

профілактики економічної злочинності. Його складність полягає у тому, що завжди існують протиріччя між потребами особи у досягненні матеріальних благ і можливостями держави та її апарату їх забезпечити. Це протиріччя обумовлено ненадійністю і неповнотою програм соціального захисту громадян з боку управлінського апарату і підприємницьких структур. Ось чому важливе виховне значення у сучасних умовах має:

- виховання нетерпимості у громадян до порушення їх законних прав і інтересів як з боку державних службовців, так і підприємницьких структур;

- використання для цього різноманітних форм протесту з метою наведення у державі елементарних форм порядку в економічному житті;

- своєчасне звернення до відповідних правоохоронних і контролюючих економічну діяльність органів з інформацією про відомі факти вчинення злочинів;

- активна участь у діяльності організацій по захисту прав споживачів;

- виховання через засоби масової інформації стійкої громадської позиції для захисту своїх прав, подолання стереотипів зрівняльного мислення, ефективного протистояння злочинним проявам у сфері економіки.

А найважливіше значення має виховання у суспільній свідомості ідеї побудови суспільства з високоефективною економікою, здатною створити людям надійні умови існування. І на це повинна бути спрямована діяльність ідеологічного апарату держави і засобів масової інформації.

Таким чином, ідеологічні, виховні заходи мають бути спрямовані на посилення стимулів і мотивацій членів суспільства до налагодження гідних умов економічного існування і активної протидії будь-яким його порушенням.